

Hoe 'ontgroeien'? Ideeën uit de *degrowth* beweging

Brent Bleys, Thomas Block, Bart Defloor en Erik Paredis

Inleiding

Het nastreven van economische groei als een stijging van het bbp neemt een centrale plaats in het studiedomein van de macro-economie. Macro-economen bestuderen op welke manier de overheid de output van haar economie, gemeten aan de hand van het bruto binnenlands product (bbp), kan maximaliseren. Het stimuleren van de vraag naar goederen en diensten, het wegwerken van rigiditeit op de arbeidsmarkt of het nastreven van technologische vooruitgang zijn slechts enkele opties uit het uitgebreide arsenaal aan mogelijke beleidsmaatregelen.

Het huidige debat rond de herlancering van de economische groei in Europa verdeelt macro-economen in twee kampen. Aan de ene kant heb je aanhangers van bezuinigingen (*austerity*) die menen dat de huidige crisis voortvloeit uit de te grote overheidsuitgaven in het verleden en bijgevolg pleiten voor een beperking op de overheidsuitgaven om de groei aan te zwengelen. Aan de andere kant heb je voorstanders van het idee van stimulering (*stimulus*), die stellen dat een toename van de overheidsuitgaven net nodig is om de vraag naar goederen en diensten te stimuleren.

Waar beide kampen sterk verschillen in hun visie op beleid, zijn ze het wel eens over het feit dat economische groei het einddoel moet zijn. Ook in de basiscursussen macro-economie aan onze universiteiten vandaag staat economische groei centraal. Vragen over de milieuduurzaamheid en de maatschappelijke wenselijkheid van economische groei maken geen onderdeel uit van het macro-economische debat, noch van de leerinhoud van basiscursussen macro-economie.

In het voorjaar van 2015 organiseerden het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling, de Faculteit Economie en Bedrijfskunde, UGent1010 en de Gentse Studentenraad (Universiteit Gent) samen met Kunstencentrum Vooruit een Studium Generale rond het thema 'Duurzame Economie'. Tijdens de internationale sessie van deze voordrachtenreeks op 18 maart 2015 stond de 'obsessie' van bbp-groei in het economisch denken centraal. De hoofdspreker tijdens deze sessie was prof. dr. Giorgos Kallis¹, ICREA-onderzoekspresident aan de Universitat Autònoma de Barcelona en een van de grondleggers van de *degrowth* beweging. Hij stelde er de *degrowth*-ideeën voor en presenteerde een aantal concrete beleidsmaatregelen die uit een recent boek – *Degrowth, A Vocabulary for a New Era*² – naar voor komen. Dit boek – dat denktank Oikos begin 2016 uitbrengt in Nederlandse vertaling – brengt meer dan 50 bijdragen samen van verschillende auteurs die elk een specifiek sleutelwoord binnen het domein kaderen aan de hand van een tekst van maximaal 1.000 woorden. In de zomer van 2015 sprak professor Kallis opnieuw over het boek tijdens zijn plenaire toespraak op de conferentie van de *European Society of Ecological Economics* in Leeds. Hier leidde hij een visie op het economische systeem af die voortvloeit uit het boek.

De *degrowth* beweging, die pleit voor een sociaal duurzame inkringing van de economie, plaatst een aantal belangrijke kanttekeningen bij het economische groeidenken, bijvoorbeeld de milieugrenzen aan de groei, en het verband tussen economische groei en welzijn in ontwikkelde landen. De meeste van deze kanttekeningen zijn niet nieuw en worden ook niet ontkend in de economische theorie, maar ze krijgen slechts een beperkte plaats in het huidige economie-onderwijs. Indien vragen rond de milieuduurzaamheid en de maatschappelijke wenselijkheid van economische groei al aan bod komen binnen economische opleidingen, is dat via keuzevakken of als gevolg van specifieke onderzoeksinteresses van de docenten die basisvakken doceren. Tot vandaag biedt geen enkele universiteit in Vlaanderen echter een cursus ecologische economie of *degrowth economics* aan die het groeidenken kritisch kadert.

Tot vandaag biedt geen enkele universiteit in Vlaanderen een cursus ecologische economie of degrowth economics aan die het groeidenken kritisch kadert.

Deze bijdrage licht de argumentatie van Giorgos Kallis toe en bekijkt op welke manier de *degrowth* theorie het economische systeem op een andere manier benadert. Dit gebeurt op basis van een samenvatting van de ideeën die hij aanreikte in zijn presentaties in Gent en in Leeds. *Degrowth* wordt hierin niet alleen als een structurerend concept beschouwd, maar nog meer als een radicaal politiek project dat een nieuw verhaal brengt en een slogan biedt voor een sociale coalitie die ijvert om te leven met minder. Het is een veelzijdig kader dat verschillende vormen van beleid en talrijke burgerinitiatieven kan verbinden.

Kallis' pleidooi voor *degrowth*

Het pleidooi dat Giorgos Kallis³ houdt voor *degrowth*, bevat 2 sleutelementen:

1. Economische groei is niet duurzaam, sociaal niet wenselijk en komt sowieso tot stilstand.
2. *Degrowth* is niet alleen noodzakelijk, maar ook plausibel.

Economische groei is niet duurzaam, sociaal niet wenselijk en komt sowieso tot stilstand

Economische groei is niet duurzaam. Tal van duurzaamheidsindicatoren staan immers op rood als gevolg van de toename van economische activiteiten op globaal niveau. Recent onderzoek⁴ toont aan dat we vandaag vier van de negen planetaire grenzen overschrijden (klimaatverandering, verlies aan biodiversiteit, verstoring van de stikstof- en fosforkringloop en ontbossing), terwijl WWF⁵ becijferde dat het beslag dat we leggen op onze natuurlijke omgeving anderhalve planeet vereist.

Vele economen geloven dat technologische vooruitgang deze problemen tijdig zal oplossen, en wijzen er verder op dat wanneer bepaalde goederen of diensten schaarser worden, het prijsmechanisme ook aanleiding geeft tot het exploiteren van alternatieven. Het geloof in een toename van de energie-efficiëntie en de omschakeling naar een duurzame kenniseconomie is groot.

Degrowth economen zijn echter niet zo techno-optimistisch ingesteld. Zij wijzen op de gevaren van duurzaamheidsvraagstukken op lange termijn, zoals de

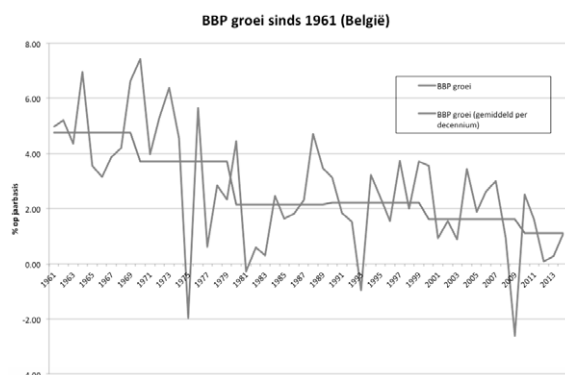
klimaatverandering. Tim Jackson⁶ maakte hierrond een interessante oefening: hij becijferde dat de koolstofintensiteit in het *business-as-usual* model dient te dalen met 7 procent per jaar om de CO₂-concentraties in de atmosfeer te stabiliseren rond 450 ppm tegen 2050. De geobserveerde daling van de koolstofintensiteit sinds 1990 bedraagt echter slechts 0,7 procent op jaarbasis, zodat het voor Jackson duidelijk is dat we ook nood hebben aan een gewijzigd consumptiepatroon. Ook over de mogelijkheid tot een omschakeling naar een duurzame kenniseconomie zijn *degrowth* economen eerder sceptisch: zij wijzen hierbij op de milieuschade veroorzaakt in het buitenland via de goederen die we importeren, en op het *rebound effect*⁷, dat ervoor zorgt dat de efficiëntiewinsten als gevolg van technologische vooruitgang deels of volledig worden tenietgedaan door toegenomen consumptie. Zo zorgt een zuiniger brandstofverbruik ervoor dat we de auto meer gebruiken.

Economische groei is sociaal niet wenselijk in ontwikkelde landen. Geluksonderzoek toont aan dat het positieve verband tussen bbp/capita en de gemiddelde gelukscore in een land vervaagt vanaf een bepaalde drempelwaarde, geschat op \$15,000/capita⁸. Binnen ontwikkelde landen spelen bovendien psychologische factoren⁹ die maken dat het geluksgevoel min of meer constant blijft. Vanaf het moment dat basisbehoeften bevredigd zijn, spelen relatieve verschillen (bijv. in inkomen) een grote rol in geluksmodellen. Verder is er sprake van een sterke mate van gewenning: geluksonderzoekers observeren dat de mens relatief snel terugkeert naar een stabiel geluksniveau na grote positieve of negatieve gebeurtenissen in zijn leven. Een toename van het inkomen maakt een persoon tijdelijk gelukkiger, maar al snel worden verwachtingen en verlangens aangepast en keert deze persoon terug naar het oorspronkelijk geluksniveau. Kallis stelt bijgevolg dat het nastreven van economische groei niet wenselijk is, gezien de bijdrage tot het welzijn van personen beperkt is.

Ten slotte stelt Kallis dat de economische groei sowieso tot stilstand komt. Wanneer je de groeicijfers voor ontwikkelde landen bestudeert, valt een systematische daling van de gemiddelde groeivoet van het bbp per decennium op sinds 1960. Figuur 1 illustreert dit voor België: waar de gemiddelde jaarlijkse groeivoet voor de jaren 60 nog 4,77 procent bedroeg, was dit voor de jaren 2000 nog slechts 1,62 procent (en de eerste helft van de jaren 2010 nog 1,11 procent).

Het wordt steeds moeilijker om economische groei te realiseren, en dit vertaalt zich ook in aangepaste doelstellingen binnen het economische beleid. Waar de EU-lidstaten 10 jaar geleden nog een groei van 3 procent op jaarbasis nastreefden, is de groeidoelstelling vandaag de dag gereduceerd tot 2 procent. Kallis ziet een aantal redenen voor de systematische vertraging in de economische groeivoet: de toenemende energiekosten, het dalende potentieel van nieuwe innovaties en de moeilijkheid om winstgevendende activiteiten te vinden voor de kapitaalaccumulatie die volgt uit economische groei.

Figuur 1: Economische groei sinds 1961 (België)



Bron: World Development Indicators (Wereldbank) en eigen berekeningen

***Degrowth* is niet alleen noodzakelijk, maar ook plausibel**

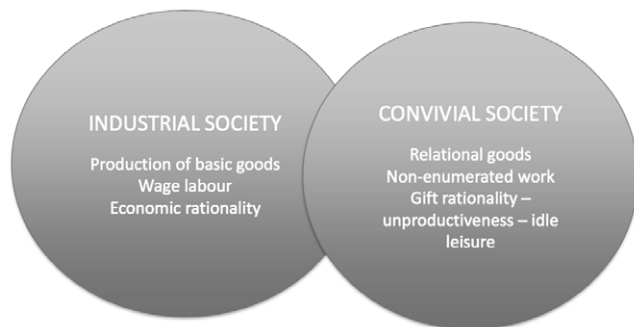
Kallis stelt *degrowth* voor als alternatief voor het streven naar economische groei: het idee dat een maatschappij kan gedijen door anders en beter te leven met minder. Hij benadrukt dat *Degrowth* niet gelijk is aan een economische recessie, maar dat de *degrowth*-thideeën overeenkomen met een economische krimp die sociaal duurzaam is. Een dergelijke omslag hoeft volgens Kallis niet onstabiel te zijn, en hij verwijst hierbij naar een model van een post-kapitalistische maatschappij zoals uitgedacht door de Franse filosoof André Gorz¹⁰.

Gorz ziet binnen een dergelijke maatschappij twee componenten: een industriële component en een conviviale component. De eerste component moet de maatschappij voorzien van basisgoederen en -diensten zoals voeding, huisvesting, onderwijs en gezondheidszorg en dient georganiseerd te worden door de overheid en private bedrijven. De tweede component houdt laagintensieve, niet-monetaire activiteiten in die gelinkt kunnen worden aan zelfvoorziening en zorg, zoals kinderopvang, thuisonderwijs, verzorging van ouderen, eigen voedselproductie, kunsten, vrije tijd en vriendschap. Deze activiteiten vinden plaats buiten de markt om.

Een toename van de productiviteit in de industriële sfeer stelt een maatschappij in staat om meer tijd vrij te maken om te besteden in de conviviale sfeer. De voorbije decennia zien we echter dat de toegenomen productiviteit in de industriële sfeer leidde tot het herinvesteren van het gecreëerde surplus in de economie en bijgevolg tot verdere toenames in de productie.

Een toename van de productiviteit in de industriële sfeer stelt een maatschappij in staat om meer tijd vrij te maken om te besteden in de conviviale sfeer, aldus Gorz. Maar de voorbije decennia werd het gecreëerde surplus in de economie geherinveesterd en nam de productie verder toe.

Figuur 2: Een duale maatschappij (naar André Gorz)



Bron: presentatie van Giorgos Kallis op het Studium Generale (18/3/15)11

De *Research and Degrowth*-onderzoeksgroep¹² uit Barcelona, waar Kallis deel van uitmaakt, publiceerde onlangs 10 concrete beleidsaanbevelingen vanuit het *degrowth*-perspectief. De bedoeling is om de abstracte ideeën binnen de beweging te vertalen in concrete maatregelen. Misschien zijn deze niet onmiddellijk haalbaar binnen de huidige politieke context, maar tegelijkertijd staan ze ook niet al te ver af van wat realistisch kan zijn. Hieronder een kort overzicht van de voorstellen¹³:

1. Het uitvoeren van een burger-audit van de schulden die leidt tot een herstructurering en gedeeltelijke kwijtschelding ervan.
2. Het verdelen van werk over zo veel mogelijk personen door te streven naar een arbeidsduurvermindering – een reductie tot maximaal 32 uren per week.
3. Het vastleggen van een basisinkomen en een maximuminkomen om tot een meer gelijke inkomensverdeling te komen.
4. Het vergroenen van de fiscaliteit waarbij een taxshift van arbeid naar energiegebruik en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen wordt nagestreefd.
5. Het stopzetten van subsidies voor en investeringen in activiteiten die zeer vervuilend zijn (bijvoorbeeld private transportinfrastructuur, militaire technologie, fossiele brandstoffen).
6. Het steunen van de alternatieve en solidaire maatschappij via subsidies, belastingvrijstellingen en wetgeving.
7. Het optimaliseren van het gebruik van gebouwen via het stopzetten van de constructie van nieuwe huizen en een rehabilitatie van het bestaande huizenbestand.
8. Een sterke reductie van de reclame in publieke ruimtes en massamedia.
9. Het vastleggen van milieulimieten op langere termijn (bijv. in de tijd afnemende plafonds voor CO₂-uitstoot).
10. Het afschaffen van het bruto binnenlands product (bbp) als indicator voor economische vooruitgang.

Degrowth wordt doorgaans gezien als een beweging die bottom-up ontstaat, en niet als een visie die door de overheid moet worden opgelegd. Kallis verwijst hierbij naar de talrijke initiatieven die de laatste jaren ontstonden rond alternatieve economieën (bijv. alternatieve munten, de deeleconomie, transitiesteden)¹⁴. Deze tonen volgens hem aan dat er van onderuit wordt gewerkt aan de conviviale samenleving. Tegelijkertijd beseft Kallis dat dit een minderheid van de bevolking betreft, maar ziet in zijn omgeving vele mensen die op de ene of de andere manier een eenvoudiger leven willen leiden.

De manier waarop onze maatschappij vandaag georganiseerd is, laat dit echter niet toe: het risico op sociale uitsluiting is hoog en personen die eenvoudiger willen gaan leven, worden onvoldoende beschermd door de overheid. Kallis beschouwt dit als een collectief actieprobleem: hij stelt dat de meesten onder ons minder willen werken of anders willen gaan leven, maar individueel lukt dit niet. De overheid kan ingrijpen via de hierboven opgelijste beleidsaanbevelingen om de huidige maatschappelijke normen aan te passen (bijv. rond de normale duur van een werkweek) en om voldoende bescherming te bieden (bijv. via het basisinkomen).

Kallis besluit zijn uiteenzetting op het Studium Generale 'Duurzame Economie' met te stellen dat *degrowth* een plausibel alternatief kan zijn voor het streven naar economische groei. Dit is een onconventionele claim voor vele economen, en er zijn vandaag weinig tekenen dat *degrowth* ook effectief het streven naar economische groei zal vervangen. Toch is Kallis optimistisch wanneer hij het aantal nieuwe *grassroots movements* en het ontstaan van nieuwe groene en radicaal-linkse partijen in verschillende landen overschouwt. Tegelijkertijd pleit hij ervoor om *degrowth* niet te zien als één theorie, maar als een matrix van alternatieve ideeën en concepten.

Welke economische visie leidt Kallis af uit *degrowth*?

Op de conferentie van de *European Society of Ecological Economics* in Leeds begin juli van dit jaar, stond Kallis stil bij de visie op het economische systeem die voortvloeit uit de *degrowth*ideeën. Hij leidt er vier kernprincipes af uit het boek *Degrowth, A Vocabulary for a New Era: degrowth* doet ons inzien dat de economie ten eerste een uitvinding is, die ten tweede politiek, ten derde divers en ten vierde materieel is.

In de *degrowth*literatuur wordt het idee van de 'nationale economie' historisch gekaderd in de periode van de uitwerking van de nationale rekeningen en de macro-economische theorie¹⁵. Deze ontwikkelingen bepaalden in grote mate onze macro-economische visie en de manier waarop onze instellingen georganiseerd worden om economische groei na te streven. De meeste ministeries van economie werden bijvoorbeeld opgericht na WOII, voordien beschouwde men de 'nationale economie' niet als een autonoom systeem. Tot de jaren 40 van de vorige eeuw duidde het begrip 'economie' op de allocatie van schaarse middelen en lag men niet wakker van economische groei *an sich*.

De degrowthvisie benadrukt ook het politieke aspect van de economie.

De nationale rekeningen en het groeidenken ontstonden echter in een periode waarin energie niet schaars was, en de exclusieve focus op marktactiviteiten zorgde voor een verenging van onze visie op de economie. Economen moeten zich hiervan bewust zijn, en dienen deze visie in vraag te stellen in de veranderende omstandigheden van vandaag.

De *degrowth*visie benadrukt ook het politieke aspect van de economie. Waar bij vele economen het idee leeft dat een economie geregeerd wordt door vrije markten waarop vraag en aanbod elkaar ontmoeten, stellen Polanyi¹⁶ en anderen dat markten enkel kunnen ontstaan via overheidsinterventie en handhaving.

Een goed voorbeeld hiervan is de manier waarop er vandaag wordt getracht een markt te creëren voor ecosysteemdiensten. Economisch onderzoek bevat vaak aanbevelingen voor beleidsmakers die ervan uitgaan dat deze welwillend zijn en het collectieve goed dienen. Kallis pleit ervoor om er hier een andere visie op na te houden, door het politieke ook te zien als onderdeel van het onderzoek. Bij onderzoek rond ecosysteemdiensten wordt vaak gefocust op het bepalen van de waarde van deze diensten, terwijl het net ook interessant is om de politieke economie achter het idee van vermarkting (*commodification*) te bestuderen. Belangrijke ideeën binnen *degrowth* vragen dan ook in eerste instantie om een radicale politieke transformatie.

Een derde belangrijk aspect uit de *degrowth*literatuur is het idee dat een economie zeer divers¹⁷ is. Het zichtbare deel van een economie is het systeem rond private eigendom, arbeid in loondienst, markttransacties en bedrijven die winstmaximalisatie nastreven. Hieronder zit echter een brede waaier aan alternatieven (bijv. organisatie van arbeid, coöperatieven, niet-marktactiviteiten) die via vermarkting steeds vaker worden opgeslorpt door het marktsysteem. Deze alternatieven verdienen meer aandacht binnen de economische theorie en vragen om de ontwikkeling van modellen die dit type van activiteiten ten volle kan laten bloeien.

Ten slotte stelt Kallis dat we het economische systeem moeten zien als onderdeel van haar materiële en biofysische omgeving. Deze omgeving legt beperkingen op aan het economische systeem, al houdt Kallis er hier een andere visie op na dan de meeste ecologische economen. Waar deze laatsten zich in eerste instantie bezighouden met de techniciteit van de beperkingen, concentreert de *degrowth*literatuur zich volgens Kallis op de gevolgen van het overschrijden van bepaalde grenzen: welke activiteiten kunnen blijven bestaan, op welke plaatsen, voor wie en onder welke omstandigheden? Deze benadering sluit sterk aan bij het debat rond (ecologische) rechtvaardigheid.

Conclusie

Degrowth kaart de noodzaak aan om na te denken over menselijk gedrag en gedragsveranderingen in het kader van de milieu-uitdagingen waarmee we vandaag geconfronteerd worden. Samen met onder andere de bredere stroming rond ecologische economie – zie ook het vertaalde artikel van Herman Daly dat in *Oikos* 76 zal verschijnen. Het sterke geloof in technologische vooruitgang bij economen belet immers de meesten onder hen om hierover na te denken of onderzoek te doen. Gedragseconomie, ecologische economie en andere subdisciplines die de basisveronderstellingen binnen de economische theorie in vraag stellen, mogen vandaag dan wel aan belang winnen, de zichtbaarheid van de beperkingen binnen de economische theorie blijft te beperkt. Het economische systeem wordt hier doorgaans niet ingebed in haar natuurlijke omgeving, zodat het vanuit een zeer eng perspectief wordt bestudeerd. De link met de milieuproblematiek wordt hierbij zelden gemaakt, en indien dit toch gebeurt, wordt vaak gesteld dat technologische vooruitgang een uitweg kan bieden. De data leggen echter meer en meer de miliegrenzen aan de groei van productie en consumptie bloot, wat aangeeft dat

de gerealiseerde technologische vooruitgang de afgelopen decennia onvoldoende was. Tegelijkertijd neemt ook de complexiteit van en de onzekerheid binnen de milieuproblematiek toe, zodat enige voorzichtigheid wat betreft het geloof in vooruitgang op zijn plaats is.

Bio

Brent Bleys en Bart Defloor zijn respectievelijk als docent en doctor-assistent verbonden aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit Gent. Ze zijn betrokken bij de opleidingsonderdelen macro-economie en duurzame ontwikkeling binnen de opleiding Handelswetenschappen, en voeren onderzoek naar de meting van welvaart en welzijn, en de link met duurzaamheid.

Erik Paredis en Thomas Block zijn respectievelijk als postdoctoraal onderzoeker en docent verbonden aan het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (Vakgroep Politieke Wetenschappen – Universiteit Gent). In hun onderzoek en onderwijs benaderen ze duurzaamheidskwesties als 'politieke' vraagstukken en benadrukken daarbij het belang van een transdisciplinaire aanpak.

Eindnoten

1. De presentatie van prof. dr. Giorgos Kallis op het Studium Generale 'Duurzame Economie' is integraal te bekijken via de website <http://www.cdo.ugent.be> (luik Studium Generale).
2. D'Alisa, G., F. Demaria en G. Kallis (2014). *Degrowth, A Vocabulary for a New Era*. London, UK: Routledge.
3. Kallis, G. (2011). In defense of degrowth. *Ecological Economics* 70, 873-880.
4. Steffen W., Richardson K., Rockström J., Cornell S. E., Fetzer I., Bennett E. M., Biggs R., Carpenter S. R., de Vries W., de Wit C. A., Folke C., Gerten D., Heinke J., Mace G. M., Persson L. M., Ramanathan V., Reyers B. en Sörlin S. (2015). Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet. *Science* 347(6223): 1259855.
5. WWF (2014). *Living Planet Report 2014: Species and Spaces, People and Places*. Gland, Switzerland: WWF International.
6. Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: economics for a finite planet*. London: Earthscan.
7. Alcott, B. (2005). Jevons' Paradox. *Ecological Economics* 54: 9-21.
8. Frey, B. en A. Stutzer (2002). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton, US: Princeton University Press.
9. Clark, A., P. Frijters en M. Shields (2008). Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature* 46, 95-144.
10. Gorz, A. (1983). *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*. London, UK: Pluto Press.
11. De presentatie van Giorgos Kallis is beschikbaar via <http://www.cdo.ugent.be/studium/GiorgosKallisStudiumGenerale2015DuurzameEconomie.pdf>
12. <http://www.degrowth.org>
13. Het originele artikel verscheen op 7 januari 2015 op ThePressProject en kan worden geraadpleegd via: <http://www.thepressproject.net/article/71088>
14. Een vertaling van dit artikel in het Nederlands is terug te vinden op <http://vrede.be/nieuws/per-thema/democratisering/1618-welvaart-zonder-groei-10-jaar-beleidsvoorstellen-voor-nieuw-links>
15. Op de website <http://gentintransitie.com/> werden soortgelijke initiatieven opgelijst die te vinden zijn in Gent.
16. Latouche, S. (2005). *L'invention de l'économie*. Paris, France: Albin Michel.
17. Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (2nd edition). Boston, MD: Beacon Press.
18. Zie bijvoorbeeld Gibson-Graham, JK. (1996). *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Oxford, UK: Blackwell Publishers